

Sabino Arana Goiri, etxeko txikiena eta zortzigarrena, euskal politiko, idazle, euskararen zuzpertzaille eta abertzaletasunaren sortzaile eta eragilea, Abando herrian jaio zen, 1865eko urtarrilaren 26an, buruzagiak gordetzen eta gerrarako armak erosten zituen karlista-familia borrokarian.

Itsasontzigilea zen Santiago, Sabinoren aita. Ehun itsasontzi egin ziren bere lantokian. Eta Euskalduna lantegiko dike lehorrak ere berak hasi zituen. Abandoko alkate eta Gernikako Juntetako ahaldun ere izan zen. Baina, buru-belarri karlisten alde borrokatu zelako, ihes egin behar izan zuen 1873an, Sabinok, etxeko ttikienak, zortzi urte zituenean.

Sabino Aranak Baionako San Luis Gonzaga ikastetxean egin zituen 1873 eta 1874ko ikasturteak. Hurrengo urtean Donibane-Lohizunera aldatu ziren, bizilekuz eta eskolaz. 1876an Hondarribian lehen ikasketetako azterketak gainditu eta Urduñako Josulagunen ikastetxera sartu zen, batxilerreko bost urteak egitera. Estua izaki, gaixotzeraino eta hiltzorian

jartzeraino estutu zuen bere burua 1881eko ikasturtean. Elizakoak ere eman zizkieten ekainaren 16an. Hobetzera egin zuenez, ohean bederen izan zuen azken azterketak egiteko eta batxiler-titulua eskuratzeko aukera.

Baina, oso ahulduta zegoenez, bi urte egin zituen etxean zuzpertzten, ikasketak alde batera utzirik. Hamazazpi urte ditu Sabinok. Gerra galdu eta zigortutako gurasoen umea,

1

Sabino Arana Goiri, 1865-1903.

2

etxekeen zigorraz eta foruen ezabapenez minberatua, adi eta erne dago bera baino bi urtez zaharragoa den Luis anaiari entzuteko. 1839an foruak kendu zitzaizkienetik, Bizkaiak eta Euskal Herriak burujabeak izateko eskubide osoa dute, entzuten dio Luisi. Bizkaiko eta Euskal Herriko historia ikasteari ekiten dio Sabinok urte osoan. Arrazoi ematen dio bere anaiari. Eta sendatzeko eta zuzpertzeko txango hartaz baliaturik euskara ikasteari lotzen zaió. Hain zuzen, aldi horretantxe, 1883an, hil zitzaian aita ere.

Familiaren zati bat, Luis eta Sabinok beren karrerak egin zitzaizten, Bartzelonara aldatzen da Paskuala Goiri amarekin. Medikuntza nahiago bazuen ere, aitaren nahia egiteagatik, Zuzenbidea ikasten hasi zen Sabino. Aldi berean, ordea, gogotsu jarraitu zuen euskal historia eta euskara

ikasten ere. Hantxe ekin zion historiari eta euskarari buruzko “paperak” argitaratzeari. Eta ama ere hil baitzitzaion 1888ko otsailean, karrera bertan behera “Aberriagatik” utzi eta Euskal Herriko historia, euskal legeria, euskara eta politikako eta gizarteko arazoak ikertzeari eta ikasteari lotu zitzaion erabat, Abandoko etxean.

Bizkaya´ren Edestija ta Izkera Pizkundia argitaletxea sortu zuen 1886an, euskarari, historiari, literaturari eta pizkundeari buruzko lanak argitaratzeko. *La Abeja* izeneko aldizkarian argitaratu zituen 1890ean, Bizkaiko historiako lau gertaera. Handik bi urtera, berriz, jakinmin handia sortu zuen *Bizkaya por su independencia* liburua argitaratu zuen. Eta ikerketa eta ikasketen bidez lortu zituen sentipen, iritzi, ondorio eta asmoak plazaratzeko Begoñako Larrazabal baserrian bildu zituen bere

Bilboko Arenala eta ibaia 1874 urteko argazkian

Santiago Aranaren ontziola eta etxea, 1873-74an ateratako argazkia.

lagunak. 1898rako, berriz, Bizkaiko ahalduz izatea lortu zuen Bilboko esparrutik.

Bizkaitik abiatu zen Sabino Arana, baina ez Bizkaian geratzeko. *¡Bizkaitarrak gara!* bertso-sailean lurralde guztiei eskaintzen die bederatzigarrena:

Nabarra, Benabarra,
Araba, Gipuzko,
Lapurdi ta erritxat
Daukana Zubero,
Eztitu Bizkai onek
Iñozpez itxiko,
Bere anai maitiak
Eurok diralako.

Sabino Arana gurasoekin eta neba-arrebekin.

INGURUNEA

Euskal Herria lurjota zegoen gerraren ondorioz. Familia asko, berea bezalaxe, ondasunak galduta. Bizimodu gogorra. Foruak ezabaturik, Euskal Herriak ez ziren beren buruen

Karlistak Txoritokiko baterian (Begoña), 1874 urtea.

jabe. Euskaldunon izaera, nortasuna eta hizkuntza hiltzear.

Estatuaren erasoak, bestalde, halako elkartasun berri bat eragin zuen euskal lurralde desberdinetako euskaldunen artean. Eta beren hizkuntzarekiko ere

Luis eta Sabino Baionako San Luis de Gonzagako ikaskideekin. 1873-75 urteetan ikasi zuten ikastetxe honetan kanpoko ikasle gisa.

3

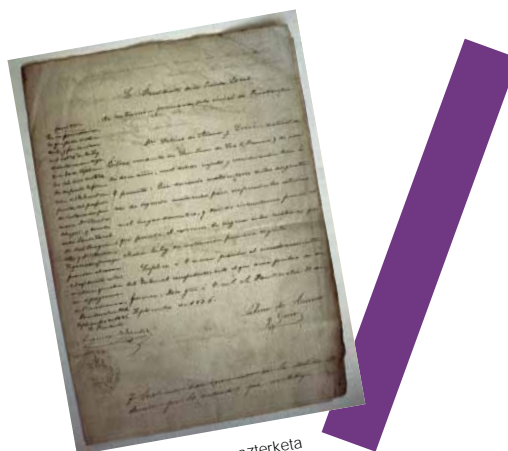
4

maitasun eta zaletasun haundia sortu zen karlista askorengan, baita zenbait liberalengan ere.

Herritar askorengandik hartzen zuen arnaspideaz gainera, Sabino Aranak historian eta euskal idazle askorengan ere aurkitu zuen batasunaren eta euskararen aldeko aldarrikapenik. "Heuskal Herria" irakurri du Leizarragak 1571an argitaratutako *Testamentu Berria*-n. Axularrek 1643an argitaratzen duen *Gero* liburuaren hitzaurrean, berriz, izendaturik ikusten ditu euskal lurralde guztiak. "Zazpiak bat" aldarrikatzen du Anton Abbadiak XIX mendearen azken aldera. Orobat, Gracian Adema *Zaldub*y-k:

Zazpi Eskualherriek
Bat egin dezagun
Guziak bethi, bethi
Gauden gu Eskualdun.

Agur eta ohore
Eskualherriari:
Lapurdi, Basa-Nabar,
Zibero, Nabar, Gipuzko
Eta Alabari
Zazpiak bat besarka
Lot beitez garri

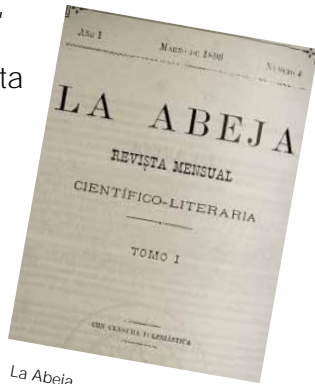

"Suficiencia" deritzon azterketa Hondarribian egiteko eskaria. Azterketa gainditu beharra zegoen bigarren hezkuntzarako matrikulatu nahi bazuen.

Bikaya por su Independencia. Liburuaren azala eta anaiari eskainitako hitzaurrea.

Sabino Aranak badaki lurralde bakoitzak badituela bere berezitasunak, lau Espainiaren mende daudela eta beste hiru Frantziaren mende. Hala ere, herri bat direla, hizkuntza bera dutela, nahiz eta lurralde batzuetan eta bertako bizilagun askok euskara galdua izan. Ederki adierazi zituen Pedro Mari Otañok Aranaren

La Abeja.

burubide horiek bertsoan, "zazpi aizparen gai dan oiala" irudiaren bidez.

Baina euskaldunentzat eta euskara galdutako jatorri euskalduneko guztientzat balio duen egitasmoa burutu nahi du. "Euskadi da euskotarren Aberria" aldarrikatzen du horretarako, Euskal Herriaren egoera hori adierazten duten hiru hitz berri sortuz. Egia hori aldarrikatzeko eta biziarazteko eta egia horren alde jendea biltzeko sortzen ditu Euskeldun Batzokija (1894), EAJ, aldizkari (*Bizkaitarra*, *Baserritarra*, *Patria*) eta egunkari (*El Correo Vasco*) abertzaleak eta argitaratzen ditu artikuluak eta liburuak (*Bizkaya por su*

5

Begoñako Larrazabal baserria

Bilboko "Euskeldun Batzokija".

6

independencia, "El partido carlista y los fueros baskonabarros"(.).

Etsai haundiak sortzen zaizkio, jakina. Idazten dituen lanengatik salatu, auzipetu, zigortu eta espetxeratu egiten dute behin baino gehiagotan. Sendagilearen aginduz Sukarrietan bizi da Nikolasa Atxikallende emaztearekin, 1899ko otsailaren 2an ezkondu zirenetik, bederen. Erasoak eraso, ordea, berebiziko arrakasta ari da lortzen: agintariak beldurtzerainokoa eta eraso areagotzerainokoa. Batzokia suntsitu zioten militar espainolek 1903ko maiatzaren 2an; maiatzaren 25ean, Sabino bera espetxeratu zuten eta hamar zinegotzi kargugabetu zizkion gobernadoreak Bilbon. "Lenago il" hasten da Larrinagan idatzitako olerki bat. Bestea emazteari eskaintzen dio: *Abertzale ezkonduba espetxian*.

Ezkon samurra,
Ezti gozua
Urre-bijotza.
Akusanat atsege,
Bakar, gauegun negarrez.
Auxe min utsa. Ez jarren! Ein negar
Eugaz lotu don or nire bijotza

Aberri ama
Artu gogo onez
Malko ederrok.

Orren ganez nik eztot
Zer besterik zeuri emon.
Bozu buruban eriñotz-estunik,
Orrek loratzat orritik eskegi.

Bere osasun beraskak ez zuen
jasan ahal izan hainbeste neke eta
sufirimendu: 1903ko azaroaren 25ean
hil zen akiturik. Sukarrietan hilobiratu
zuten.

Karlistek kendu zieten liberalei euskararen aldeko zuzia. Eraikuntza politikoari, arrazari eta hizkuntzari garrantzia ematen diote karlistek. Oso aintzakotzat hartzen dituztelako ezaugarri horiek, batetik; bestetik, berriz, liberalismoaren pozoinari eta ohitura garbiei eusteko ere tresna baliotsua da euskara, Manterola karlistak zioen bezala, "biraorik ez duen eta deabruaren lerdeak inoiz zikindu ez duen hizkuntza baita".

Sabinori, ordea, ez zioten etxean euskararik erakutsi, zoritxarrez, nahiz eta karlista sutsoak izan bere gurasoak. Baina abertzaletu ahala, euskara zela Euskal Herriaren ezaugarriarik eta bereizgarriarik nabarmenena ohartu zenez, euskara ikasteari, ikasteko metodoak

burutzeari, euskara biziberritzeari eta hedatzeari eman zitzaion. Gaixoaldiko abaguneaz baliaturik ekin zion euskara ikasteari 17 urterekin, Willem Jan Van Eys holandar euskaltzalearen liburuen laguntzaz. Eta Bartzelonan ere Zuzenbideko ikasketetan baino gehiago saiatu zen euskara ikasten.

Euskal-Erria aldizkarian argitaratu zuen euskarari buruzko bere lehen lana, 1886an, Euskaltzaindia sortzeko asmoa agertuz: "El Proyecto de Academia bascongada del señor Artiñano". Horren ondotik argitaratu zituen *Etimologías euskéricas*, *Gramática elemental del euskera bizkaino*, *Pliegos Euskeráfilos* eta *Pliegos Euskeralógicos*, *Lecciones de ortografía*, *Tratado etimológico de los apellidos euskéricos*.

7

8

Euskararen etimologiaz, gramatikaz eta hiztegiak lan gehiago ere bazituen egitarauturik: 1887rako, *Vocabulario Castellano-Euskérico* eta *Colección Etimológica de 2.000 Apellidos Euskéricos*; 1888rako, *De la influencia alienígena en el Euskera actual*, *Compendio de la Gramática* (erdaraz), *Compendio de la Gramática* (euskaraz), *Crítica de nuestros literatos* eta *Crítica de nuestros tratadistas*; 1889rako, *Colección Etimológica de Nombres Toponímicos de Bizcaya*, *Versión Euskérica del Catecismo explicado* eta *Compendio Historial de Bizcaya* (euskaraz); 1900erako, *Tratado Elemental de Subdialectos y Variedades del Euskera Bizkaino*, *Gramáticas de los Subdialectos de Euskera Bizkaino* (bizkaieraz) eta *Política del Euskeldun* (euskaraz eta erdaraz). Horietaz gainera, bizkaierazko aditzari buruzko

zerrenda luze bat ere utzi zuen paper batean arkatzez idatzita.

Urtean hiru lan burutu nahi zituen. "Jainkoak urte batzuetako osasuna ematen badit eta gizarteko gorabeherak eragozten ez badidate, munduko hizkuntza guztien artean euskara izan dadila ikasiena eta ezagutuena lortu nahi nuke" esatera iritsi zen.

Erdaraz idatzitakoaz gainera, euskaraz idatziak ere ugari ditu Sabino Aranak: *Egutegi Bizkaitarra*, *Umiaren lenengo aizkidia*, haurrek irakurtzen ikas zezaten, egutegiak, *Jaunaren Nekaustia*, *Libe* antzerkia, "olerkijak" eta abar.

Baina egitasmo eta lan haundiek ez zioten eragozten gauzarik ttikienez arduratzerik. Euskararen korapilorik bihurrienetan barrena murgiltzeak ez zuen eguneroko beharretatik

La Patria agerkaria gero Patria izendatuko da.

Hoja suelta dio honetan, izenburu berdineko beste batean polémica

urruntzen. Euskadiren ikurriña marrazten, hilobietako esaldiak asmatzen, eskelen eredia erabakitzen, xake-jokoko irudiak egiten jardungo du, haundi-maundikeriak alde batera utzirik.

Emaztearekin ezkontza-egunean

Espetxeraturik Larrinagako Kartzelan eta Larrinagako gelan

EUSKARA EGOKITZEN

Erderen eraginez euskara erdalduntzen ari zen hiztegi eta joskera aldetik. Ortografia-arazoak ere bazituen idazterakoan. Bakoitzak ahal zuena egiten zuen, gainera, idaztarau finkorik ezean. Idazle zaharrak kontuan zituen Sabino Aranak, "aurrekoen hutsuneak eta okerrak bakarrik" zuzendu nahi baitzituen, nahiz eta gero beste muturrera jo gauza askotan.

Bigarrenik, euskarari egokien zegokion alfabetoa eskaini zigun. Euskaltzaindiak ere alfabeto horixe onartu zuen, hasieratik. Eta piskana-piskana Hego eta Iparraldeko idazleek onartu zuten.

Berdin jokatu zuen santuen erdarazko izenekin ere: euskarari egokitu. Bere *Ixendegi Euzkotarra*-k ez du nolana hiko arrakasta izan, orduan eta gaur.

Hirugarrenik, hitzetan ere zabarkeria handia sumatzen zuen. Euskarazkoak bazterturik erdarazkoetara errazegi jotzen zela. Are eta errazago, euskarak ez zuenen bat erabili behar zenean. Baina euskarak bazuela beste hizkuntza askok ez zuten gaitasuna hitz berriak sortzeko irizten zion. Eta euskal harrobiaz baliatzen hasi zen.

10

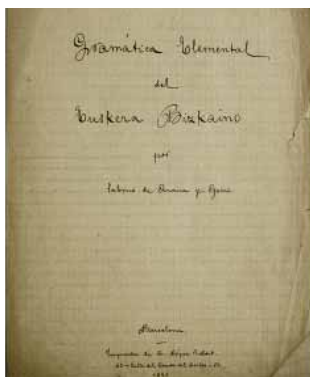
Hizkuntza bakoitzak bere nortasuna eta sena ditu. Hitz arrotz gehiegiak, berriz, kalte egiten dio edozein hizkuntzari. Zaindu beharreko zerba it da, beraz, bere neurrian. Euskara bezala hizkuntza indartsuagoz inguraturik dagoena, batez ere. "Euskera garbitu, apaindu, landu ta gorengo mailla batera jaso gura dau Aranak; berba baten esateko, euskera barriztau egin nai dau. Asmo ederra, benetan!" idazten du Mikel Zaratek *Euskal Literaturaren Historia* liburuan.

Baina bide horretatik, erdalkeriari eta mordoilokeriari ihesi, gehiegizko garbikeriara egin zen jauzi, batez ere, Arana bera baino Aranazaleago ziren Manuel Arriandiaga, Luis Eleizalde eta Ramon Renteria ikasle sutsuen bidez.

Garbizalekeria eta bidegabekeria hori gogor salatu izan zaie Aranari eta Aranazaleei. Izan ere, arriskutsua da hizkuntza batentzat horrelako berrikuntza itzela. Hain zuzen, lehengo idazleen eta herriak hitzegiten zuen hizkeratik gehiegi urrunduzen. Aldi berean, ordea,

horrelako astindu batek zuzpertz eta berpertz ere egin ohi du. 1968 aldera ere "h" batek eragin zuen aztoramenak, zaputzak zaputz, berebiziko astindua eman zion euskarari eta euskalgintzari. Orobat, Sabino Aranaren berrikuntzak ere. Eta haren deiadarrari esker irauten dugu oraindik ere erabat zabarkerian galdu gabe. Gauzak, lehenago edo geroago, bere onera etortzen baitira.

Izan da, jakina, zantzu guztiak ezabatu nahi zituenik. Baina idazleetan eta herriaren ahoetan erabat onarturik zeuden hitz batzuk ezkutaraziz ez dakit ezer askorik aurreratu dugun. *Eusko* eta *euskotar* bazterturik nahasmena besterik ez dugu sortu. Eta *euskaldun* hitzak duen adiera garbia lausoturik, hor gabiltza orain *euskaradunak* eta *euskal hiztunak* bezalako zelebrekeriak esaten. Zer aurreratu ote da

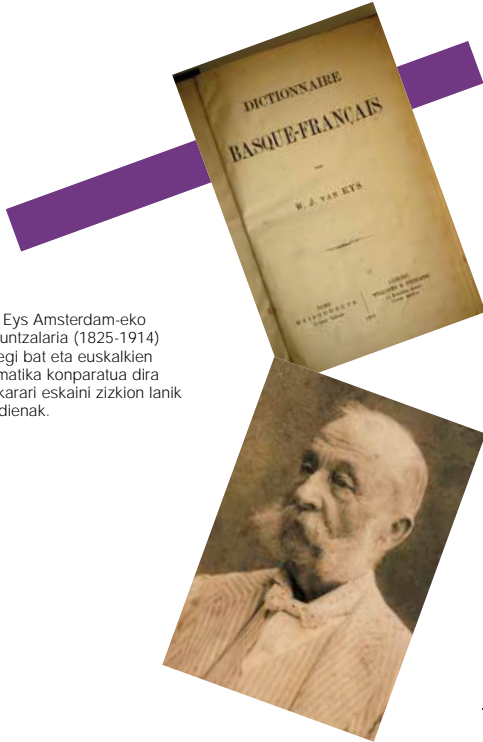

Gramática Elemental del Euskera Bizkaino, Bartzelona, 1891. Moldiztegirako prestatuturik dagoen eskuizkribua. Lehenengo orrialdean euskara ikasten nola hasi zen azaltzen du.

izadia baztertu eta *natura* hartuaz? Hego eta Iparraldeko euskaldun zaharrei lotsariak edo, bereziki, behiaren umetokirako sarrera gogorarazten baitizkie.

Hala ere, euskara idatziak beti izango du Aranaren eragina. 1957-58 aldera izan ziren aldaketa eta berrikuntzek ere ez dute ezabatuko. "Aranaren visioa hil da" idatzi zuen Torrealdairi gogor erantzun zion Koldo Mitxelena.

Van Eys Amsterdam-eko hizkuntzalaria (1825-1914) hiztegi bat eta euskalkien gramatika konparatua dira euskarari eskaini zizkion lanik handienak.

IDAZLE ETA OLERKARI

Euskaldun berri bati aldapa gora egiten zaio bere burubideak euskaraz argi eta txukun adieraztea. Bat baino gehiago izutu ere egin izan du neke horrek. Sabinok, ordea, burdinezko borondatea du. Sakeleko eta hormetako egutegiak, umeentzat eskola-liburuak, antzerkia, olerkiak eta artikulua-mordoa idazten ditu: aberriaz, politikaz, bakeaz, euskaldun jende ospetsuez eta abarrez.

Hitz lauz idatziak baino ekarri haundiagoa du, noski, literaturarako bere olerkigintzak. "Goitikan dabil beti, arranoa egaz bezala, olerkari bikain aunen oldozkuna" gorai patzen du Luis Eleizalde liburuari egindako hitzurrean. Berrogei olerki inguruko bilduma osatzeko adina burutu baitzituen, horien artean aipagarri: *Agur Bizkaya ́ri, ¡Bizkaitarrak gara!, Gaurik baltzena, Mendiko negarra,*

Tratado Etimológico de Apellidos Euskéricos, Eusko Ixarra, Sebastián de Amorrorturen argitaletxean egindako liburua.

Itxarkundia, ¡Lenago ill!, Abertzale baten negarra, Abertzale ezkontuna espetxian, Euzko-abendearen ereserkija eta ¡Ene Aberrija!

gabeko ta astun, irudimenaren saio utsa. Egi batek aragitutako olerkia nai zigun, ta egi ori erria zan" dio Santi Onaindiak bere *Euskal Literatura*-n.

12

"Olerki-pilloa ondu zuen Aranak, bere biotz saminduari askatasun pixka bat emanaz. Aurreko urteetan J. P. Rizal´ek eta geroago Mao-Tse-tung´ek egin zuten bezela noski. Ba-zekin, gaiñera, olerkia kantuari lotua zebillela ta eio zituen geienak erri kantu barnean moldatu zitun, au da, erriak abestuteko eran borobildu zizkigun. Zer abestu zuen? Gauza jakin bat ia beti: bere aberria. Etzan bere poesia errazoi

Unamunok ere "osorik poeta"-tzat zuen, "arima suhar, olerkari eta ameslaritzat". Lizardik ere ez du zalantzarik *Euzkadi* egunkarian eskaini zion artikuluan: "Bai, dudarik gabe bai, ezinezkoa zitzaiokeen poeta ez izatea". Aitzolek, Barrensorok, Zaitegik eta abarrek ere goraiatu egiten dute Aranaren olerkaritza.

Jakina, Julio Urkixok, 1919an, *RIEV* aldizkarian zioen bezala: "ez dira

Etimologías euskéricas, 1887an sinatutako eskuizkribua.

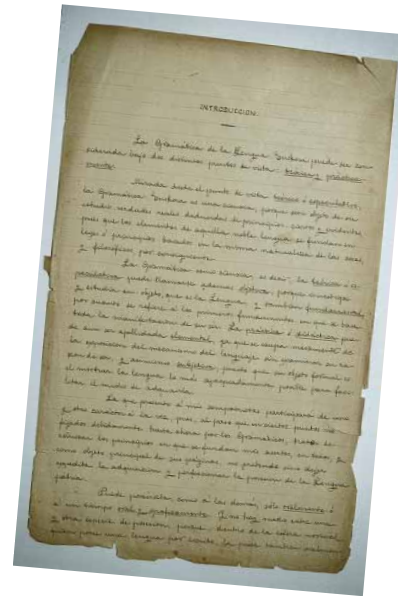
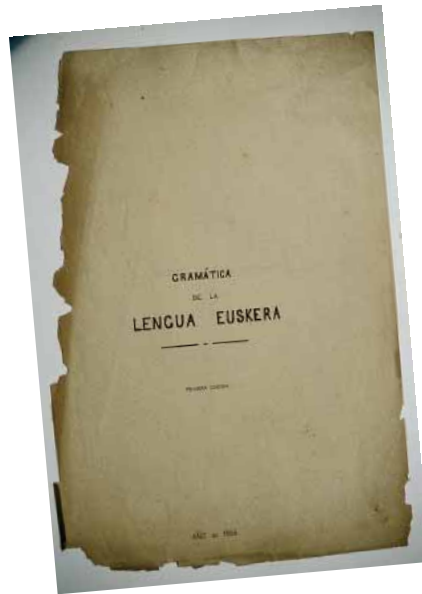

"El Proyecto de Academia Vascongada del Señor Artíñano", Euskal Herria, 1886

asko, ezta era askotakoak ere.
Denetan liraren lokarri bera jotzen da:
abertzaletasuna. Bertsoa nahiz prosa
gauza bera adierazteko baliabideak
izan ziren Sabino Aranarentzat”.

Abertzalea da, beraz, bere poesia
ere, nagusiki. Edozein gai duela ere
erraz sortzen baitzaizkio Aberriarekiko
aipamenak, garrasiak, otoi zak eta
alderaketak. Honelaxe egiten du
Siñismena izenekoan:

¡Ama maitea!
¿Zertako,
Zeu il da gero,
Neu bizi?
Nire begion argia
Ziñan da
Min uts-negarrak
Itzali dostaz
Uts baltzaz
Biotza
Lokatuta dot
Atsekabeak:
Atsegin
Samurra
Galduta,
Atseden ezin.

Gramática de la Lengua Euskara, 1886an sinatutako eskuizkribua

Anton Abbadia hasi zen hemeretzigarren mendearen azken aldera Iparraldean euskara zuzpertzzen bere Lore-jokoak antolatuz. Nafarroan egin zuten bigarren urratsa Kanpion, Iturralde, Oloriz eta abarrek, euskararen aldeko elkarte eta *Revista Euskara* aldizkaria sortuz. Hirugarrena, Gipuzkoan, Gregorio Muxika eta abarrek, *Euskalerraren alde* eta *Euskal-Esnalea* elkarte eta aldizkarien bidez. Laugarren urratsa, berriz, Sabino Aranak egin zuen Euskal Herri osoari begira.

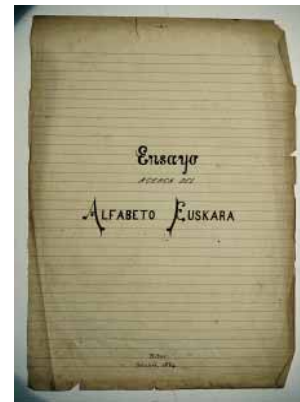
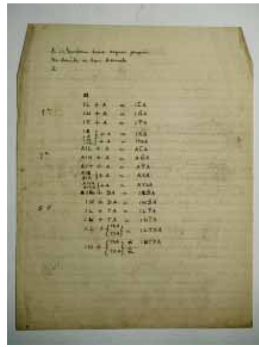
Aranak astindu haundia ematen dio euskararen pizkundeari, bistan denez. Baina eragin eta arrakasta hori idazle eta hizkuntzalari osperei baino gehiago zor zaio euskara egitasmo politikoari lotu izanari. Hala dio Paulo

Iztuetak *Orixeta bere garaia* liburuan: "Egia da euskararen aldeko kultur ekintzak Ipar Euskal Herrian hasten direla. Baina euskal errenazimentua egiazki hasi, Sabino Aranak Euskal Herri osora begira egiten duen plangintza politiko eta kulturalarekin hasten da. Haren euskararekiko aburuak zuzenak izan ala ez izan, ezin da ukatu Eusko Pizkundeak harekin ematen duela jauzi kualitatiboa".

Ibon Sarasola ere bide berdintsutik ari da bere *Euskal Literaturaren Historia*-n: "Arana izan zen euskarari buruzko joera ideologia politiko oso eta koherente baten barnean sartu zuen bakarra, euskal problema osoari soluzio orotar eta klar bat eman zion bakarra".

Unificación de la Ortografía Euskérica- Proyecto Primero de Arana Goiri, Bilbon 1902an sinatutako eskuizkribua.

Ensayo acerca del Alfabeto Euskara, Bilbon 1884an sinatutako eskuizkribua.

Izan ere, hizkuntza ez da axaleko zerbait Sabino Aranarentzat. Orduko askok bezala arrazari funtsezko garrantzia ematen dio. Orain ere halaxe eman diote ekialdean burujabetu diren herrietan. Aranak, bestalde, badaki bere egitasmo abertzale horretara euskararik ez dakitenak ere bildu behar dituela. Euskal jatorriak horregatik ere badu garrantzia beretzat. Eta euskal jatorria ziurtatzeko deitura du agiri ia bakarra. Horregatik euskal deituren horrenbesteko garrantzia. Halaxe du oraindik Urepelen alkate izan zen Txomin Arranbiderentzat ere: "Kaliforniako San Frantziskon jaio nintzen. Paperek, berriz, frantsesa naizela aitortzen dute. Arranbide deiturak bakarrik ziurtatzen dit niri euskalduna naizela".

Arraza bera ere, nolabait, hizkuntzari lotuta ematen digu Sabino Aranak, beraz. Hala dio Koldo Mitxelenak: "Sabino arrazaz ari denean hizkuntzaz ari dela dirudi. Arrazaren ezaugarritzat abizenak hartzen dituenean ere hizkuntzan ari da aztarna bila, ez gorputzeko ezaugarrietan". Erdaldunek euskara ikasteari horregatixe ere irizten dio astakeria, seguraski, arrazaz aldatzea edo arraza nahastea izango litzatekeelakoan edo.

Euskara dakiten eta ez dakiten guztientzat, euskotar guztientzat nahi du eraiki Euskadi. Baina aberrigintza horretan euskara zutabe nagusia da Aranarentzat. Hauxe dio: "Euskal nazioarentzat funtsezko zerbait da euskara, esentziala. Euskararik gabe ezinezkoak gertatuko lirateke euskal erakundeak. Euskara galduko balitz nahitaez galduko litzateke euskal nazioa ere, udazkenean hiltzen den hostoa bezalaxe".

Behin eta berriz errepikatzen du, "euskara da gure naziotasunaren ezaugarria". Eta gogor astintzen ditu zabarrak: "Hizkuntzarik zaharrenaren, zuen mendiak baino aberatsagoa, zuen itsasertza baino indartsuagoa eta jaikiagoa, zuen soro eta belardiak baino ederragoa den hizkuntzaren jabe zineten. Zuen gurasoen hizkuntza zen gainera, zuen askaziaren hizkuntza, zuen herriaren hizkuntza: eta zuek gaur erdeinatu egiten duzue lotsarik gabe eta zuen Aberriaren zapaltzailearen hizkuntza bera onartu duzue".

¡Euskaldunak gara! izeneko lau bertso ontzen ditu Sabinok, *Bizkaitarra* aldizkarian, 1895eko otsailean, kanpotik datozen maisuek egiten duten kaltea salatzen. "Euskaldunak, euskaldunak gara... ¡bixi beite betiko gure euskera!" da denen errepika. Eta

15

16

lehenengo honen haritik hariltzen ditu beste hirurak ere.

Erdalerritik datoz
Maixuak eunka,
Jaurti ta amildu nairik
Or bilin-balaunka
Gure erritartasuna
Ta euskera gozua,
Lege ta ekanduen giltz
Urre-gorritzua.

Hona beste pasarte bat, hau hitz lauz idatzia:

Euzkerea, euzkotarrak, da gure elia. Berau, ba, matte biar dogu, bijotz-bijotzez, gura badogu ixan euzko onak. Ele guztijen artian, esan daike, geure euzkerea dala ederrena, gozuena ta eztiitxubena.

Euzkerearen jayotzea ez dakigu noz ixan zan. Ba dakigu bakarrik: ezautzen doguzan ele baño zarragua ta aberatzagua dala.

Bildur barik diñogu ez ezpada ele danen ama, bai-dala alabaetarik lenengua. Euzko-abendea dan lez abenda guztijen artian ugarte bat, bardin dala geure euzkera mattekorra ele dandanen artian.

Egiz, euzkerazko ixenak irakurtzen dabe zer-edo-zer: aratu egizubez, egija ezpada diñodana, geure abixenak eta geure etxadi, baserri, mendi, zelai, baso, muru ta danaren, ixenak eta ikusiko dozube diñodala egija.

Orain ba, ain ederra, ain aberatza bada gure euzkerea ¿zergatik matte ezdogu ixango? ¿Zergatik aitzuko dogu? ¡Auxe bai-dala zorigaitzua! Euzko seme-alabak aitzu dabe euren asabeen, euren Sendi-Nagozijaren elia ta ikasi dabe... areyuen elia.

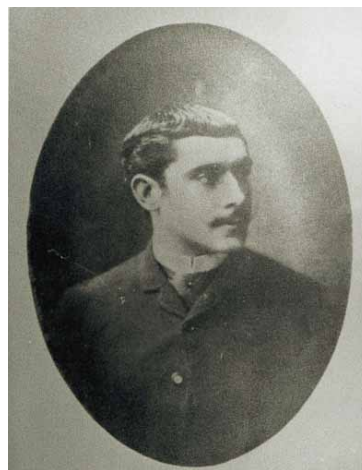
Itzulaztuta edo gabiltzaz ¡bidekatuta duaz euzkotarrak!

Bai, olantxe da. ¿Euzkera noz-edo-noz ixartuko?

Orain ezpagara ixartzen, esan bihar dogu ilda gagozala.

¡Matte, ba, euzkotarrak euzkerea, ez ederra, ta aberatza dalako; ta bai zeuben elia dalako. Berau da geure abenda zarraren ikurtzea”

(*La Patria*, 1903-V-17)

Bartzelonan gazte-garaiko antzirudia.

ZIRIKATZAILE ETA IRATZARTZAILE

Baina ez da hitz eder hutsaletan geratzen. Euskara ikasi eta landu egiten du Sabinok. Idatzi egiten du. Eta gizarterako balio duen eta ezinbestekoa den hizkuntza bihurtzen saiatzen da: "Industriarako, ontzioletarako, irakaskuntzarako, salerosketarako eta abarretarako gai egin dezagun. Bihur dezagun beharrezko eta ezinbesteko".

Hendaian 1901egin zen Euskaltzaleen Biltzarrean garbi esan zuen: "Euskara berpiztu eta bizi dadin bi gauza dira ezinbestekoak: bizitzarako beharrezko bihurtu eta premiei erantzuteko gai egin. Beharrezko ez bada bihurtzen, aberatsentzat eta hizkuntzalari, historialari eta antropologoentzat bitxi eder bat izango da euskara: baina sekulan ez da herriaren hizkuntza izango, ez da hizkuntza bizia izango. Eguneroko premiei erantzuteko gai ez bada, berriz, artzainen, baserritarren eta arrantzaleen hizkuntza izango da: baina erderek zapaldua alde guztietatik eta ez du arrantzaz, artzantzaz eta nekazaritzaz hitzegiteko baizik balioko, piskana-piskana mendira ezkutatuko da, hantxe hiltzeko, denbora asko baino lehen".

Sabino Aranek iratzarrarazi, esnarazi egin nahi ditu lozorrotik euskotarrak. Izan ere, zabarkeriari eta utzikeriari, Estatuaren erasoari eta etorkinen hizkuntzari eta ohiturei amore emanda ikusten ditu. Abelera horrekin heriotza seguru dute, denbora asko baino lehen, gure herriak eta gure hizkuntzak. Zirikatu eta kitzikatu egin behar ditu, beraz, bazter guztiak, era batera eta bestera, alde batetik eta bestetik, hau eta hura, bata eta bestea.

Eztabaida, eztena eta baieztapen borobilak ditu beharrezko horretarako, baita kontrajarriak izango badira ere. Baieztapen zuhurrekin ez baita jenderik esnatzen, suharrekin eta erdibiderik onartzen ez dutenekin baizik. Zirt ala zart. Esnatu eta berotu egin nahi ditu. Eta hori kontuan dela neurtu eta epaitu beharko ditugu astakeria itzelak iruditzen zaizkigun Sabino Aranaren zenbait baieztapen eta adierazpen.

Sabinok berak ere kontu haundiz hartzen ditu

Umiaren lenengo aizkidia, Bilbo 1897.

18

Unamunorenak. Euskararen kontrako salaketa hari, behintzat, kendu egiten dio beroarena. Ez du uste Unamunok zinez esaten duenik, zirikatzekeo baizik: "Euskarak ez du ezertarako balio eta hiltzen uztea da onena".

Dena den, Unamunok berak ere 1901eko hitzaldi zakar hura gogoratzen duenean, pena piska batekin gogoratzen du, "protestek baino txaloek gehiago isilarazi baitzuten". Ongi ohartu zen zergatik jo zizkieten txaloak. "Bere sentimendurik bizienetan mindu nuen herriagatik, gorrotatzen duten nire herriagatik poztu ziren. Nahi gabe, haien grina zikoitzen tresna bilakatu nintzen. (...) Nire herritarrei dieten gorrotoagatik txalotu ninduten".

Abandotarrak "aspalditik" ezagutzen du bilbotarra. Badaki haundiak esatea eta zirikatzea gustatzen zaiola. Sabinok berak ere horixe egiten du askotan. Orduko giroan eta orduko ikuspegian eta orduko eztabaidan kokatu beharko genituzke, beraz, eztabaidagarriak, eskandalagarriak eta astakeria itzelak iruditzen zaizkigun Sabinoren zenbait baieztapen. Adibidez, "etorkinek euskara ikastea kaltegarritzat eta Aberriaren hondamenditzat" jotzen duenean eta erdaldunentzat erdeinuzko hitzak erabiltzen dituenen. Inori mingarri gerta ez dakizkion, ordea, jakinaren gainean jartzen ditu: "Ez dugu Espainiako herririk iraindu nahi, ez dugu inor mindu nahi".

1898ko egutegia.

Libe, Bilboko Verdes Achirica moldiztegiaren argitaratutako liburua.

Euskotarrak iratzarri nahi ditu. Izan ere, beren jokabidea aldatzen ez bada, euskara, bere ustez, "hasi den mende hau bukatu baino lehen galduko da". Horrek larritzen du. Eta horrelakorik gerta ez dadin ari da eztenka: "Gure Herria baztertua dagoela mendeak dira, euskarari begiratu besterik ez da", "Euskal Herria hiltzen ari delako ari da hiltzen euskara, ez alderantziz"

Kizkitza, Eleizalde eta beste zenbaitek ez bezala, Sabino Aranak euskararen gainetik jartzen ditu askatasuna eta burujabetza, bestalde: "Euskal Herri euskalduna eta morroia baino, erdalduna eta askea eta burujabea nahiago dut". Euskaldun berria izaki, euskararen aurretik jartzen

du abertzaletasuna ere. Izan ere, bere Aberria maite ez duenak nola maita eta ikas dezake bere herriaren, bere arbasoen eta bere herritarren hizkuntza? Aberria, beraz, "abertzaletasunak salbatuko du. Euskara ere abertzaletasunak, ez alderantziz", "Euskara hiltzen bada, abertzalerik ez delako hilko da".

¡Erri gaxua! ¿Jayo nintzan ni
Zeure il-orduban eltzeko?
¿Zergatik, Ama zeure semiok
eztira itxartzen ondiño?
¿Ama, ilgo zara zeu betiko?
¡Itxaron, Ama, jarijon biot
neure odol au lenago.

Zirikatu bakarrik ez du egiten, jakina.
Euskal gramatika eta
hiztegiak eta

19

Bizkaiko Ikurriña eta
zintzilikarioa. Arana Goiri
analek egindako zirriborroa.

euskararen aldeko lanak argitaratzearekin bakarrik ere ez du etsitzen. Bilboko Instituturako Aldundiak sortutako Euskararen Katedrara aurkezten da, irakaskuntzara emanak diren erlijiosoentzat biltokiak eratu nahi ditu, euskaraz irakatsiko duten irakasle-eskolak eraiki, euskal eskolak sortu. 1903an Estatu Batuetan egingo den Erakusketa Unibertsalera lanak eta ordezkariak bidali nahi ditu, Espainiako erregeak ere, han izango denez, entzun ditzan euskaldunon nahiak.

Euskararen batasuna finkatzeko 1901eko irailaren 16an eta 1902ko irailaren 11n Hondarribian burutuko diren euskaltzaleen biltzarretara, berriz, Lekeitio, Ea, Elantxobe, Gernika, Mundaka, Bermeo, Getxo, Bergara, Bilbo eta abarretatik igorri nahi ditu atxikimenduak. Baina sinadurak bakarrik ez ditu eraman nahi, baita lagunak ere. Eta hantxe izango dira Sabino eta bere lagunak Arturo Kanpion, Iturralde, Arrese-Beitia, Luis Arana, Serapio Muxika, Estanislao Aranzadi, Azkue, Telesforo Aranzadi, Martin Guilbeau, Adema, Broussain, Juan

Bilboko Institutua.

Karlos Gerra, Domingo Agirre eta abarrekin batera. Bere abertzale mugimendua euskalgintzaren ardatz bilakatzen da.

“Euskal Herriko politikak

euskararen arazoa beregain hartu behar zuela, zuzen ikusi zuen Aranak. Batez ere horri eskerrak ezagutu du euskarak “Bizkundea” edo ohi deritzana, mende mugaz gero ezagutu duen bultzada. Lehenengo aldiz mugimendu politiko batek euskararen alde ekiten dio. Astiro-astiro, gainera, euskaltzaletasuna, euskararen ardura, ia abertzaleon esku bakarrik gelditu da. Aranisten eskuetan, salbuespenak salbu (eta batzuk inportanteak) jeneralki halaxe da. Eta, egunotara arte, euskararen

alde gehien lan egin dutenak abertzale aranistak izan dira” aitortzen du Joxe Azurmendik *Arana Goiren pentsamendu politikoa* liburuan.

Aburu eta egitasmo askorekin ados ez izan arren, Euskal Herria eta euskara izpiren bat maite duen edonork aitortzen dio Sabino Aranari egin duen lan eskerga.

Rizal filipinarraren parekotzat jotzen du Unamunok berak, haren liburu bati eskainitako hitzetan: “Madrilen, Espainiako itxikeria guztia biltzen den Madril horretan, txantxetan edo amorruez hartu zuten. Berritsu horietako inork ez zuen haren lanik ezagutzen, are gutxiago haren izpiriturik. Baina nik Rizalekin duen ahaidetasunagatik aipatzen dut hemen arima distiratia eta olerkaria eta ameslaria zuen Sabino Arana. Rizal bezala hil zen, ez beretarrek eta ez besteek ulertu baitzioten. Rizal bezalaxe itsaslapurtzat edo hartu zuten Arana ere. Baina gauzarik ttikienetan ere antz haundia dute biek: Aranak euskararen ortografia eraberritu zuen eta Rizalek tagaloarena”.

Azkuek ez zituen gogoko Aranaren zenbait berrikeria. Hala ere lotsarik gabe aitortzen dio: “Jainkoaren urrena nori zor dio euskararen pizkundeak? Sabino Arana Goiriri, batez ere, nagusiki”.

Villasantek ere zorrotz epaitu izan ditu Aranaren eta bere jarraitzaileen berrikeriak. Baina ez abantaila guztiak ukatzeko adina: “Indarra ekarri du Aranak, batez ere. Gaur egun ere benetan sumatzen den eta Euskal Herriaren kontzientzia sakon astindu duen eta euskaldunei beren hizkuntza zaharra zaintzera eta lantzera sakon bultzatzen dien indarra. Sabinoren politikazko eta hizkuntzarekiko usteak ontzat ematen ez dituenengan ere daragian indarra, beroni aurka egiten dienengan ere sumatzen den indarra noski”.

Koldo Mitxelenak ez du Sabino Arana saltzeko, gehiegikeriak gehiegikeria, batez ere haren jarraitzaileen itsumenaz eginak baitira, bere ustez: “Euskarari buruz,

Sabinoren obra oso garrantzizkoa da. Hura hildakoan sortzen da arazoa, “jarraitzaile” mordoa agertzen denean.

1901 urteko Euzkadi aldizkarian “Euzko” hitzaren inguruko artikulu luzea argitaratu zuen.

22

Aita Arriandiagarengandik hasi eta Bilboko *Euzko Gaztedi*-n eta *Euzkerea* aldizkariaren eta *Euzkeltzale Bazkuna*-ren inguruan indartzen denaz ari naiz, jakina. Barkatu, baina hau ez da Sabino. Haren "ikasle" omen zirenek haren burutapenak omen zirenetik "sui generis" egindako garapen bat besterik ez da. (...) Euskal bizitzaren ardatz bihurtu zuen Sabinok euskara. (...) Ondorengo idazleengan ez du inork Aranaren eraginik izan".

Nikolas Ormaetxea, *Orix*-k ezerean aitzakiarik gabe aitortzen dio eragin hori: "Ez politikaz bakarrik, bai idaztankeraz ere, ildo urratu digu. Euskera garbitzea ez-ezen, euskeraz burutapen sendoak agertzea izan zuen xede ta asmo, ta garai artako

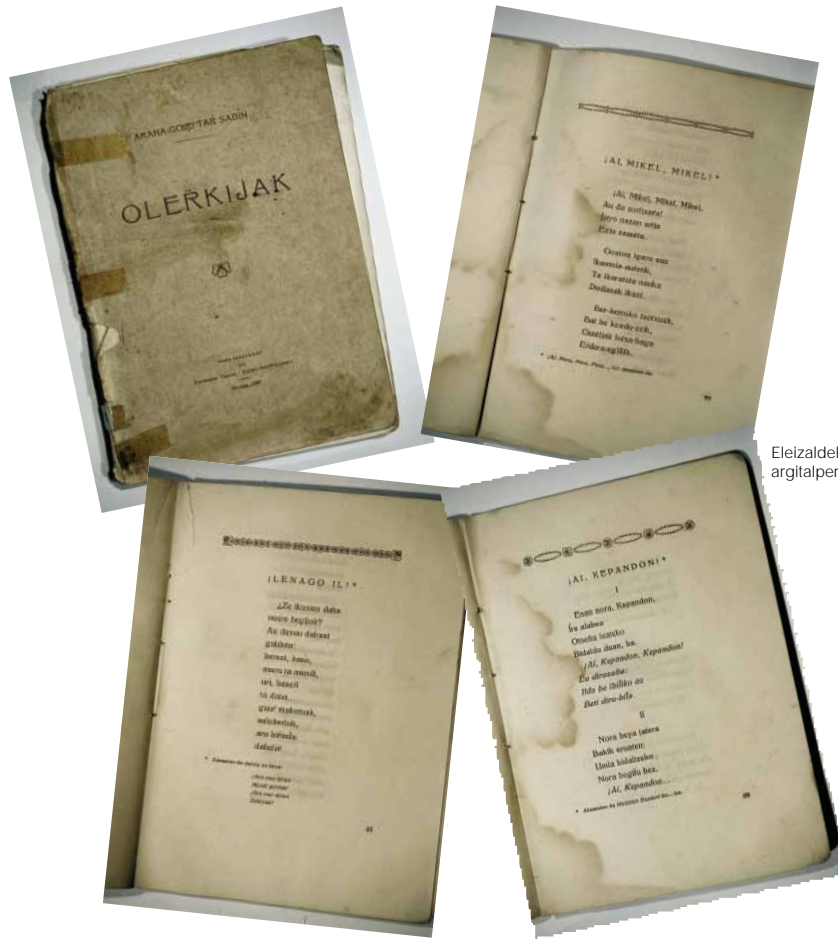
inork ardietsi zezakeena ardietsi zizun... Andik onata euskera aurrera doa, arek eman ziztua geitzen dularik. Ez dakigu illen ote den, agian ez, baino biziko bada, geroak esanen du Aranaren bultzadaz noraino diteken gure mintzo eta literatura".

Iritzi beretsukoa da Mikel Zarate ere: "Utsak uts, bultzakada itzala emon eutson Aranek gure euskal literatureari; igongura andi bat emon eutson, euskera gorengo maillara jasoteko gogo bizi bat" (*Bizkaiko euskal idazleak*).

Orobat, Armendaritz *Anaitasuna* aldizkarian: "Dakikegunez, politikan ere hain sonatu izan zen gizon honek, euskararen arloan ere lan haundiak egin zituen. Haren eraginez, euskal

Sabino Arana ehiztaria: ehizari buruzko idaztiak eta basurdetan.

23

Eleizaldeak prestatu zuen liburu honen argitalpena Sabino Arana hil ostean.

estudioak ardura handiagoz hasi ziren hartzen; eta zeduzkan garbizale iritziak, oro har, guretzat gaur egun zuzenak ez badira ere, ezin uka diezaiokeguna inondik ere, euskarari

bestelako indar bat eman zionik, onerako gehienbat”.

Lizardik, noski, esker onez aitortzen dio bere zorra, Aranaren jarraitzaile batzuk abertzaletu eta euskaltzaletu

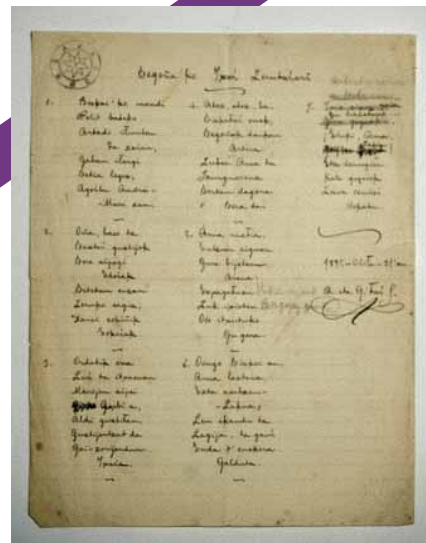

24

baitzuten. Ordurarte, zarauztarrak berak aitortzen duenez, "hemezortzi urterekin espainolista hutsa nintzen, euskaraz ere inkili-mankala hitzegiten nuen". Sabinoren eraginez hasi zen euskara lantzen eta idazten, euskarak izan duen poetarik haundienetakoa. Ez da harritzekoa, beraz, maisuari egiten dio aitorten hau:

Aren argibidez ni yabetu
Enegan bazala norbait atxilotu.
Ordun yatxi nazu lezera;
Nork gure muñean dugun itzalera.

Milaka eta milaka euskaltzale egin zituen Sabino Aranak. Euskotar asko jarri zuen euskara ikasten, lantzen, irakurtzen eta idazten. Idazten bakarrik ehundaka berri-emalle eta idazle. Eta irakurtzen? Escalera Maidaganek dioenez, "ordu arteko irakurle guztiak baino irakurle gehiago ekarri zizkion Sabinok euskarari".

Begoña ko Ixar Zerutarari, 1895-Oriila-31'an, eskuizkribua.